

УДК 342.734+303.01

**АКСИЧНА СИНЕРГІЯ У СИСТЕМІ ТРУДОВОГО ПРАВА
УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

кандидат філософських наук, доцент, Хмара М. В.

<https://orcid.org/0000-0002-9530-9523>

e-mail: zinger.khmara@gmail.com

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука, Україна, Рівне

У статті охарактеризовано синергію цінностей права у системі трудового права України. Предмет дослідження – синергія цінностей права у системі трудового права України у їх відображенні у вітчизняному законодавстві. Мета статті – теоретичне обґрунтування з позицій системно-синергетичного підходу синергії цінностей права в системі трудового права України в її відображенні у чинному законодавстві і напрямках оптимального розвитку. У дослідженні застосовано принципи системно-синергетичного підходу і формально-юридичний метод у вивченні змісту правових норм. Результати дослідження можна використати у курсі лекцій і семінарських занять «Трудове право України», а також у подальших наукових розвідках. Висновки. Застосування принципів системно-синергетичного підходу в аналізі відображення цінностей права у трудовому праві України дозволяє дійти висновку про їх не лише ієрархічні, структурні, а й функціональні, синергетичні зв'язки, що надають правовій системі емерджентних ознак, які не зводяться до ознак її складників. Аргументовано, що аксична синергія у системі трудового права проявляється у тому, що цінності права за посередництвом відображення у правових принципах виконують системотворчу функцію; пронизують і

поєднують в єдине ціле норми галузі трудового права; узгоджують правові норми з принципами природного права; є єднальною ланкою між функціонуванням і розвитком суспільства і правової системи; забезпечують її зовнішнє функціонування у досягненні правової мети. Продемонстровано узгодження з положеннями системно-синергетичного підходу твердження, що цінності права у силу свого ідеального, перфекціоністського характеру слугують не лише мірилом чинних правових норм, а й атрактором законотворчого поступу.

На основі аналізу чинного законодавства України в галузі трудового права, доведено синергію у ньому цінностей людського життя, гідності, свободи, рівності, справедливості, що не виключає подальше удосконалення правових норм, насамперед, в реалізації концепції гідної праці, визначення справедливої частки працівників від результатів спільної діяльності з роботодавцем, яка б забезпечувала їм та їхнім сім'ям вільне і гідне існування, досягнення рівності сторін трудового договору, працівників і роботодавця на ґрунті правового паритету у трудових правовідносинах.

Ключові слова: трудове право, цінності права, системно-синергетичний підхід, право як складноорганізована система, синергія цінностей права.

Хмара М. В., Аксическая синергия в системе трудового права Украины: теоретический аспект / Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демянчука, Украина, Ровно

В статті охарактеризована синергія цінностей права в системі трудового права України. Предмет дослідження – синергія цінностей права в системі трудового права України в їх відображенні в національному законодавстві. Мета статті –

теоретическое обоснование с позиций системно-синергетического подхода синергии ценностей права в системе трудового права Украины в ее отражении в действующем законодательстве и направлениях оптимального развития. В работе использованы принципы системно-синергетического подхода и формально-юридический метод в изучении содержания правовых норм. Результаты исследования могут быть использованы в разработке курса лекций и семинарских занятий «Трудовое право Украины», а также в последующих научных разработках. Выводы. Применение принципов системно-синергетического подхода в анализе отражения ценностей права в трудовом праве Украины позволяет сделать вывод об их не только иерархической, структурной, но и функциональной, синергетической связи, которая придает правовой системе эмерджентные признаки, не сводимые к признакам ее составляющих. Аргументировано, что аксическая синергия в системе трудового права проявляется в системообразующей функции ценностей права посредством отражения в правовых принципах; соединении в единое целое норм трудового права; согласовании правовых норм с принципами природного права; установлении связи между функционированием и развитием общества и правовой системы; обеспечении ее внешнего функционирования в достижении правовой цели. Продемонстрирована согласованность с положениями системно-синергетического подхода утверждения, что ценности права в силу своего идеального, перфекционистского характера являются не только мерилем действующих правовых норм, но и аттрактором законотворчества.

На основании анализа действующего трудового законодательства Украины доказано синергию в нем ценностей

человеческой жизни, достоинства, свободы, равенства, справедливости, что не исключает усовершенствования правовых норм, прежде всего, в реализации концепции достойного труда, определения справедливой доли работающих от результатов совместной деятельности с работодателем, которая обеспечивала бы им и членам их семей свободное и достойное существование, достижению равенства сторон трудового договора, работников и работодателя на почве правового паритета в трудовых правоотношениях.

Ключевые слова: трудовое право, ценности права, системно-синергетический подход, право как сложноорганизованная система, синергия ценностей права.

M. V. Khmara, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Axic synergy in the labor law system of Ukraine: theoretical aspect / Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Ukraine, Rivne

The study characterizes the synergy of legal values in a system of Ukrainian labour law. The object of research deals with the synergy of legal values in a system of Ukrainian labour law and with their representation in Ukrainian legislation. The study aim is to provide the rationale for the synergy of legal values in a system of Ukrainian labour law concerning with their representation in the current legislation and aspects of prospective development. The author applies principles of system-synergetic approach and formally-legal method researching the contents of legal rules. The results of research could be used at the lecture and seminars courses of The Labour Law of Ukraine and also at further studies. Conclusions. While the analysis of legal values representation in Ukrainian Labour Law the appliance of principles of system-synergetic approach demonstrates not only hierarchical and but

also functional and synergetic relations between them. The last ones give legal system emergent features that are not presented as characteristics of its constituents. The author gives the reasons for axial synergy in a system of labour law that concerns with legal values. The last ones are represented in labour law, interpreted according to the legal principles and have system-shaping function. The author states that legal values combine the rules of labour law in a single whole, coordinate legal rule with the principles of natural law, and provide its external functioning to achieve the legal aim. The study interprets legal values as a linking part between the functioning and development of society and legal system and demonstrates the coordination with the statements of system-synergetic approach. This approach concerns with legal values depending on ideal, perfectionist character serve not only as a measure of current legal rules but also an attractor of legislative progress. Basing on the analysis of Ukrainian current legislation in the sphere of labour law the author states the synergy of value of human life, dignity, freedom, equality, justice. This does not exclude further improvement of legal rules, first of all, in the implementation of the decent work conception, defining the equitable share of employees according to the results of common activity with the employer. The author presents these statements as ones that could provide employees and their families with free and decent life, achievement the equality of labour contract parties, employees and employer basing on legal parity in labour relations.

Keywords: labour law, legal values, system-synergetic approach, law as a complex-organized system, synergy of legal values

Вступ. В умовах інтеграції України в європейський соціокультурний простір та узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними правовими стандартами особливого значення

набувають правові галузі, які відображають зв'язок людини у повноті її невід'ємних природних прав із суспільством у його поступальному розвитку. Саме таким є трудове право – одна з основних галузей вітчизняного права, яка регулює право-трудові відносини, що супроводжують людину впродовж життя.

Важливим аспектом дослідження трудового права є аксіологічний (від давньогр. ἀξία /axia/ – цінність), що дозволяє виявити його гуманістичний потенціал як соціальної галузі права, сформованої на ґрунті уявлень про суб'єкта праці як особистість, гідну захисту і гуманного поводження. Загальнотеоретичними підставами для аксіологічного розгляду права слугують зв'язок права з мораллю та утверджене у гуманістичній правовій традиції уявлення про безумовну цінність і необхідність захисту людських прав і свобод.

Актуальність дослідження аксіологічних аспектів трудового права зумовлюється охопленням правовими цінностями усієї правової сфери: правосвідомості, законодавства, правовідносин, правової поведінки, правозастосування; їх значенням як критерію оцінки чинних законів. У судовому провадженні усвідомлення ціннісних основ трудового права упереджує формальне сприйняття правових норм та урахування їх соціального призначення.

У подальшому відштовхуємось від тези про засновану на системності права як різновиду складноорганізованих систем, *системність правових цінностей*, відображених у трудовому праві, яка зумовлює їх не лише *структурні*, а й *функціональні* взаємозв'язки, синергійно орієнтовані на реалізацію правової мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема синергії правових цінностей у системі трудового права України не одержала належного висвітлення у вітчизняній науковій традиції. Водночас, окремі аксіологічні аспекти трудового права розглянуто у публікаціях

останніх років. Так, аксіологічні питання у контексті дослідження позитивного трудового права як основного засобу захисту природних прав працівників, ідеології трудового права України та його ролі в забезпеченні прогресу суспільства проаналізовано В. Андріївим (2011), М. Іншиним (2008), Д. Михайленко (2015), В. Щербиною (2011). Аксіологічні проблеми у зв'язку з дослідженням інституту захисту прав людини в сфері праці порушено В. Жернаковим (2005). Ціннісний зміст принципів сучасного трудового права України охарактеризовано В. Щербиною (2011); аксіологічне підґрунтя захисної функції трудового законодавства у сучасних умовах – С. Глинською (2015); прояви гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин – В. Пузановою (2019).

Принагідно право працівника на трудову честь і гідність проаналізовано О. Байло (2014, 2020), Л. Бугровим (2018), Н. Гетьманцевою (2016), Є. Горєвою (2011), Т. Занфіровою (2011), В. Лагутіною. Концепцію гідної праці як елемент правової політики держави охарактеризовано О. Гостюк (2016), гідну оплату праці як необхідний атрибут захисту права на життя працівника – Т. Юзько (2015). Особливості принципу свободи праці в трудовому праві України розкрито В. Жернаковим (1999), Т. Занфіровою (2017), В. Процевським (2013). Рівність сторін правовідносин у трудовому договорі досліджено С. Венедіктовим (2011). Правовому відображенню цінності і принципів справедливості присвячено праці О. Бандури (2012), К. Бережної (2015), І. Жигалкіна (2016), О. Кононенко (2018), О. Костюченко (2019), В. Сокурєнка (2002), А. Соловей (2019).

Теоретико-методологічним підґрунтям розгляду правових цінностей у трудовому праві слугують дослідження з аксіології права: Н. Арабаджи (2011); О. Бабенка (2002); М. Балаянца (2007); Є. Булат

(2016); К. Горобця (2013); О. Грищука (2007); Д. Гудими (2009); О. Гусейнова (2007); С. Максимова (2012); О. Мартишина (2004); С. Михайлова (2012); Ю. Оборотова (2007, 2008, 2012, 2013); Н. Оніщенко (2009); В. Павлова (2012); І. Патерило (2006); Ю. Разметаєвої (2013); І. Фабрики (2011); А. Фальковського (2011); А. Чефранова (2005). Особливого значення в аналізованій групі набувають публікації, в яких правові цінності осмислено у їхній системності, повноті не лише ієрархічно-структурних, а й функціональних зв'язків (О. Бандура, 2003, 2008, 2011, 2012).

Розкриттю синергії правових цінностей сприяють дослідження, присвячені синергетичному підходу в теорії права (В. Бачиніна, 2012; І. Смазної, 2012; В. Шишкіна, 2010) та праву як синергетичній системі (Т. Занфірова, 2010).

Отже, наведений огляд засвідчує дослідженість окремих «ціннісно маркованих» аспектів трудового права, вивченість правових цінностей, зокрема у їх системній єдності, та аналіз права з системно-синергетичних методологічних позицій. Водночас, синергія правових цінностей в системі трудового права України в її реалізації у чинному законодавстві і перспективах розвитку є науково **актуальною** і потребує подальшого всебічного висвітлення. Актуальності дослідженню надає конституційне проголошення України соціальною державою та заснована на цьому гуманістична модель праворозуміння, реалізація якої у перехідні періоди суспільного розвитку вимагає докладних наукових обґрунтувань.

Відтак, **метою** статті є теоретичне обґрунтування з позицій системно-синергетичного підходу синергії цінностей права в системі трудового права України в її відображенні у чинному законодавстві та напрямках оптимального розвитку. Здійснення зазначеної мети потребує розв'язання таких **завдань**: охарактеризувати стан наукової

розробки проблеми; уточнити дефініції цінностей права, ієрархії та системи цінностей права; науково умотивувати розгляд трудового права як системи та розкрити значення в ній аксичної синергії; на основі аналізу Конституції України та чинних законів охарактеризувати синергію цінностей у трудовому праві України та окреслити перспективи його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Цінності права є конституюючими елементами правової системи, засобами її стабілізації та упорядкування правової дійсності [1, с. 53]. Особливістю функціонування цінностей права є *синергія* (від гр. συνεργія «співпраця, допомога, співучасть» та σύν «разом» + ἔργον «справа, праця, робота, дія, вплив») – взаємопосилюваний ефект взаємодії, що надає системі нових емерджентних ознак, відмінних від ознак її складників. Найбільш загальним обґрунтуванням тези слугує розгляд соціально-правової реальності як синергетичної системи, що характеризується здатністю до самоорганізації, саморозвитку, структурно-функціональним зв'язком елементів і визнання ізоморфності їй системи цінностей права.

Задля докладнішого розгляду питання звернемось до дефініцій вихідних понять і розгорнутого обґрунтування теоретичних засновків.

У філософії під *цінностями* розуміють позитивну чи негативну значущість об'єкта (предметні цінності) або нормативну, приписово-оцінкову сторону явищ суспільної свідомості (суб'єктивні цінності) [2, с. 462–463].

У дефініції *цінностей права* у науковій традиції простежується множинність підходів. Так, в утилітаристській теорії їх визначниками визнано суспільні потреби та інтереси, трансформовані у принципи, цілі, ідеали, відображені у правових нормах [3, с. 152, 154, 181, 183]. Згідно «антропоцентричної» концепції, розвиток якої припав на 1970-і

рр., аксіологічною основою правової системи є людина у повноті її прав і свобод [4, с. 48].

Поширення у науковому дискурсі набула диференціація цінностей права на абсолютні, або цінності-цілі, цінності середнього рівня, які визначають тип правової структури суспільства, та інструментальні правові цінності, що урегульовують конкретні правовідносини й слугують захисту інших цінностей. Узвичаєним є поділ правових цінностей на універсальні і прикладні, до перших з яких належать держава і право, до других – рівноправ'я, права людини, законність, презумпція невинуватості у правосудді [5, с. 8]. На думку ряду науковців, виправданим є поділ цінностей на первинні і вторинні, основні та інструментальні, до перших із яких належать життя, свобода людини, власність, честь, гідність [6, с. 31].

За переконанням С. Михайлова, цінності поділяються на абстрактні (свобода, справедливість, рівність, демократія, правопорядок); основні або вищі, пов'язані з людиною та її невід'ємними правами (життя, гідність, честь, здоров'я) і спеціальні (безпека, власність тощо). Залежно від сфери дії дослідник диференціює цінності на такі, що: виражають загальні цінності, зокрема свободу, справедливість тощо; визначають сутність і зміст законів та урегульовують ті чи інші сфери суспільного життя (легітимність, законність); інституціоналізовані правові цінності (адвокатура, судова система тощо) [7, с. 20].

Вказуючи на історичний динамізм ціннісних ієрархій, як фундаментальні правові цінності свободу, рівність, порядок, справедливість, суспільну згоду розглядає М. Балаянц [8, с. 45–47]. На думку Ю. Разметаєвої, найвищий щабель в ієрархії цінностей права посідають права людини як «найбільш універсальні і значущі», що є «одночасно і цінністю, і засобом опосередкування і

затвердження цінностей, таких як свобода, справедливість, рівність, людська гідність» [9, с. 184–185]. Українська дослідниця Є. Булат, уникаючи класифікації цінностей і побудови їхньої ієрархії, відзначає, що трьома основними цінностями сьогодення є справедливість, законність, правопорядок [1, с. 52]. За переконанням Х. Соломчак, базовими цінностями є людське життя, справедливість, свобода, рівність, що зумовлюють реалізацію усіх інших цінностей права [10, с. 26].

Вирішального значення в дослідженні аксичної (від давньогр. *ахіа* – цінність) синергії в трудовому праві є осмислення цінностей права як *системи*, у єдності не лише *структурних*, а й *функціональних* зв'язків. Так, за твердженням О. Бандури, чільне місце в ній посідає *людське життя*, прагнення до якого виражається у *гідності* та *власності*, що утворюють діалектичну єдність. Похідною від останньої є *свобода*, обмежена свободою інших. «Тому в суспільстві потрібна *рівність*, але не тільки формальна, а реальна, що враховує внесок кожного до суспільного блага і пільги для тих членів суспільства, які нездатні захистити власні права. Ця реальна рівність є *справедливістю*, яка відіграє координуючу й інтегруючу роль у системі правових цінностей» [11, с. 32].

Так, *гідність*, як вроджена риса людини, є категорією природного права, що визначається як самою людиною, так і її соціальним оточенням. «Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, – зауважує О.В. Грищук, – глибоко проникла у зміст права. Ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу» [12, с. 81]. Саме право визначає гідність кожного члена суспільства та окреслює простір для задоволення його законних домагань.

Корелятивній гідності є свобода, забезпечена, зокрема, приватною власністю або ж гідними джерелами існування. Як не водночас відзначалось дослідниками, потреба у свободі іманентна людини, є її невід'ємним правом, уможлиблює вибір мети, засобів її досягнення, способів реалізації намірів, є головною підвалиною суспільства в його самоорганізації і поступальному розвитку [10, с. 30].

В реалізації ідеї гуманізму невід'ємною від свободи є *рівність*, формально забезпечена рівністю прав і можливостей їх реалізації.

Однією із засадничих цінностей, відображених у площині трудового права, є *справедливість*, корелятивна свободі та рівності. На вказаному взаємозв'язку неодноразово наголошувалось в історії філософського-правової думки – від Арістотеля до Дж. Ролза. На думку В. Нерсисянца, «розуміння права як рівності (як спільного масштабу і рівної міри свободи людей) включає з необхідністю і справедливість» [13, с. 28]. За зауваженням К. Томашевського, у соціальній сфері справедливим є таке відношення між людьми, в якому вони виступають між собою як формально (а не фактично) рівні суб'єкти, що володіють свободою волі [14, с. 82].

Саме окреслений взаємозв'язок, на нашу думку, зумовлює аксичну синергію в правовому упорядкуванні тієї чи іншої сфери суспільних відносин. Аргументацією слугують загальні закономірності функціонування і розвитку складноорганізованих систем, *зовнішнє функціонування* яких визначається *функціональною взаємодією елементів у їх внутрішньому просторі*, при цьому *атрактором* розвитку системи та структуризації її функцій постає іманентна їй *мета*. Важливим є й те, що функціонування правових цінностей у межах тієї чи іншої правової галузі специфікується її метою, якою у трудовому праві є урегулювання трудових відносин на основі сприяння

«зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини» (ст. 1 «Кодексу законів про працю України») [15].

Принагідно відзначимо, що згідно закономірностей функціонування відкритих складноорганізованих систем, будь-яка з них розвивається між полюсами порядку та ентропії, що спонукає розгляд цінностей права як елементів «структурної інформації» [16, с. 92], яка «характеризує міру організації системи», рівень її розвитку [17, с. 77].

Істотним у розвитку тієї чи іншої галузі права є відображення цінностей у *правових принципах* – керівних ідеях, що виражають сутність правових норм; основоположних, законодавчо закріплених загальних сталих вимогах, що репрезентують сутнісні ознаки і цінності, властиві тій чи іншій системі права, та детермінують її характер і напрями подальшого розвитку [18, с. 11].

Важливим у межах означеної теми є відображення синергії правових цінностей в системі *правових норм*. Ураховуючи, що стосовно правової норми цінність є її змістом, внутрішньою ціллю, яка виражає потреби суспільства, а позитивна правова відповідальність «передбачає не лише правовідношення між людиною і державою, але ціннісне відношення, суть котрого зводиться до розуміння та реалізації цінностей, встановлених у суспільстві» [10, с. 27–28, 33], висловимо припущення про *зумовлену аксичною синергією синергізацію правових норм*. Важливим є забезпечення нормами права умов здійснення правових цінностей, що зумовлює специфікацію їх взаємодії згідно галузевої правової мети.

Засадничою в подальшому аналізі аксичної синергії у трудовому праві є теза про поєднання у правових цінностях цілей та інтересів людини і цілей та інтересів суспільства в його цілісності і поступальному розвитку.

Розглянемо аксичну синергію у трудовому праві України на матеріалі Конституції і чинних законів.

Так, утвердження «антропоцентричного» ціннісного праворозуміння, ідей гуманізму та синергії цінностей людського життя, гідності, свободи, рівності, простежується у ст. 1 Конституції, за якою Україна є соціальною державою і ст. 3, згідно якої «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а гарантії її прав і свобод «визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [19]. У ст. 21 зазначено, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [19]. Згідно ст. 24 «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [19].

У низці положень Основного закону означені цінності спроектовано у площину трудових правовідносин. Так, у ст. 43 проголошено принцип свободи праці – вільного розпорядження нею, гарантування державою повного здійснення права на працю, рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізації програми професійно-технічного навчання [19]. Утіленням уявлень про цінність людського життя є положення про права людини на належні, безпечні і здорові умови праці; заробітну плату, не нижчу визначеної законом; своєчасне одержання винагороди за працю; захист від незаконного звільнення [19]. У ст. 45 Конституції гарантовано право на щотижневий відпочинок та оплачувану щорічну відпустку, встановлення скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Означеній меті сприяє обмеження максимальної тривалості робочого часу, мінімальної тривалості відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, визначення вихідних і святкових днів. У ст. 46 Основного Закону гарантовано право на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від людини обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. З цінностями людського життя, гідності і свободи пов'язано положення про те, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [19].

Кореляція цінностей людського життя, гідності, свободи, рівності простежується у Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України). Так, із *захистом людського життя* пов'язано положення ст. 2 Кодексу про право на відпочинок, обмеження робочого дня та робочого тижня, щорічні оплачувані відпустки, гарантування здорових і безпечних умов праці, матеріального забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності [15].

З усвідомленням цінності людського життя і здоров'я пов'язані положення ст. 50, 51, 52, 54, 55, 56, 62, 63, 65 КЗпП України, в яких встановлено норми тривалості робочого часу; підстави для скорочення тривалості робочого часу для неповнолітніх працівників і працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці; визначено тривалість роботи в нічний час, заборону роботи в нічний час для вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років та осіб, молодших вісімнадцяти років; обмежено та регламентовано надурочні роботи, заборонено або обмежено залучення до них певних категорій працівників. Охороні людського здоров'я сприяють

встановлення перерв для відпочинку (ст. 66), вихідних днів (ст. 67), заборони роботи у вихідні дні (ст. 71), гарантування щорічних відпусток (ст. 74), встановлення тривалості щорічної основної відпустки (ст. 75), гарантування щорічних додаткових відпусток за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та особливий характер праці [15].

На визнанні цінності людських здоров'я і життя побудовано законодавчу *систему охорони праці*. Так, у ст. 153 КЗпП України гарантовано створення безпечних і нешкідливих умов праці, а ст. 158 на власника або уповноважений ним орган покладено обов'язок щодо полегшення і оздоровлення умов праці працівників. У ст. 169 закріплено обов'язковість медичних оглядів працівників певних категорій. У ст. 170 вказано на необхідність та окреслено умови переведення на легшу роботу працівників, які потребують цього за станом здоров'я. Ст. 173 передбачено відшкодування шкоди в разі ушкодження здоров'я працівників. У ст. 174, 175, 176, 177, 178 передбачено заборону застосування праці на важких і шкідливих роботах, роботах у нічний час, надурочних роботах певних категорій працівників. У ст. 185 унормовано надання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, путівок до санаторіїв та будинків відпочинку [15]. Низкою статей КЗпП України визначено права праці неповнолітніх (ст. 188, 190, 192, 193) [15].

У ст. 1 Закону України «Про охорону праці» наведено дефініцію охорони праці як системи «правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності» [20]. Цінність людського життя утверджено у визначенні

державної політики в галузі охорони праці у ст. 4 Закону України «Про охорону праці» [20].

У ст. 5 Закону України «Про охорону праці» визначено право на охорону праці під час укладання трудового договору, у ст. 6 – права працівників на охорону праці під час роботи, у ст. 7 – на пільги і компенсації за важкі та шкідливі умови праці. У ст. 10, 11, 12 окреслено правові підстави охорони праці жінок, неповнолітніх, осіб з інвалідністю. Інституційне закріплення охорони праці надано у розділі III Закону «Організація охорони праці», розділі IV «Стимулювання охорони праці», розділі VI «Державне управління охороною праці», розділі VII «Державний нагляд і контроль за охороною праці». Дієвості системи охорони праці сприяють положення розділу VIII Закону «Відповідальність за порушення законодавства про охорону праці» [20].

Гарантії працюючим громадянам щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, у разі нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання надає Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [21].

Корелятивним утвердженню цінності людського життя є відображення у законодавстві *цінності гідності*, захист людини як *особистості* в її актуальній реалізації і перспективах розвитку. Так, у ст. 2 КЗпП зазначено, що держава сприяє підготовці і підвищенню трудової кваліфікації працівників. Гарантії збереження місця роботи і заробітної плати для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації з відривом від виробництва встановлено у ст. 122 КЗпП. Професійному самовдосконаленню слугує ст. 126, що встановлює гарантії для працівників – авторів винаходів, корисних моделей тощо [15]. У ст. 77 закріплено право працівників на творчу відпустку для

завершення дисертацій, написання підручників тощо [15]. Правові гарантії професійного удосконалення, поєднання роботи з навчанням відображено у ст. 201, 202, 203, 204, 207, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218 КЗпП. Професійні перспективи окреслено у ст. 206, за якою робітникові, який успішно закінчив виробниче навчання надається робота відповідно до набутої ним кваліфікації та присвоєного розряду.

Всебічній особистісній реалізації працюючих поза межами основної трудової діяльності сприяють положення ст. 77⁻¹, за якою відпустка для підготовки та участі в змаганнях надається працівникам, які беруть участь у всеукраїнських та міжнародних спортивних змаганнях. Статтею 119 КЗпП України надано гарантії для працівників на час виконання державних або громадських обов'язків [15].

Узвичаєне у правовій думці визнання зв'язку гідності і *власності* у його «негативному аспекті», як уникнення приниження бідністю, і «позитивному» – як передумови задоволення матеріальних і духовних потреб, певною мірою відображено у нормативних положеннях про заробітну плату. Так, у ст. 3⁻¹ Закону України «Про оплату праці» окреслено гарантії забезпечення мінімальної заробітної плати й зазначено, що розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати. Положення, що стосуються встановлення мінімальної заробітної плати в її узалеженні від прожиткового мінімуму і гарантуванні державою містять ст. 6, 8, 9, 21, 22 Закону України «Про оплату праці» [22].

За переконанням ряду науковців, попри фіксацію у Преамбулі Закону «Про оплату праці» її *відтворювальної* і *стимулюючої* функцій, у наведених нормах не реалізовано низку положень Конституції України. Зокрема позбавленим нормативного закріплення

є передбачене ст. 23 Конституції право на вільний і всебічний розвиток особистості, забезпечене суспільством, позаяк розділ II Закону «Про оплату праці» засновано на мінімальному нормативному втручанні держави у вирішення основного питання оплати праці працівників, у ньому «відсутні критерії визначення справедливої частки працівників від результатів спільної діяльності з роботодавцем», а у розділі III питання заробітної плати переведено у площину договірного регулювання, яке має виключно економічну сутність [23, с. 98–99]. Водночас, положенням Конституції та утвердженню правової цінності гідності відповідає б законодавча реалізація *концепції гідної праці як елементу правової політики держави* [24], нормативне закріплення розміру оплати праці, яка забезпечує працівникам та їхнім сім'ям *вільне і гідне* існування.

Як зазначалося раніше, із правовими цінностями гідності та власності корелює цінність *свободи*, відображена у КЗпП України. Так, у ст. 2 відзначено, що право громадян України на працю, «включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою» [15]. У ст. 5¹ документу встановлено, що держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України, вільний вибір виду діяльності [15].

Окрім цього, цінність свободи відображає законодавчо закріплене право громадян працювати або ж утриматись від трудової діяльності, що унеможлиблює примус до праці та істотно відрізняє трудове законодавство України від регулювання трудових правовідносин у тоталітарних державах.

Проявом свободи є вільне обрання громадянином форми праці – за договором, контрактом тощо. Як зазначає В. Процевський, «принцип свободи праці для сторін трудового договору проявляється нормами права, які регулюють порядок укладення трудового

договору, визначення і зміни його змісту, а також розірвання трудового договору» [25, с. 6]. Водночас, як слушно зауважує Т. Занфірова, в означеному присутня певна міра умовності, бо, укладаючи договір, працюючий передає роботодавцю право розпоряджатися його трудовими здібностями в межах договору і вимог чинного законодавства [26, с. 162].

Цінність і правовий принцип свободи відображають фіксовані у ст. 38 КЗпП України право громадян обирати місце роботи, припинити правовідносини з роботодавцем з власної ініціативи або ж унаслідок порушення роботодавцем умов договору і прав працівника, можливість залишитись на роботі у випадку зміни бажання звільнитись [15]. З правовою цінністю свободи пов'язано гарантування у ст. 243 права громадян на об'єднання у професійні спілки «на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу» [15].

Із цінністю свободи, обмеженої правами інших, корелює цінність *рівності*, яка, з огляду на структуру трудових відносин, може бути диференційована на рівність прав і можливостей працюючих і рівність працюючих і роботодавця.

Так, у ст. 2¹ КЗпП України закріплена заборона будь-якої дискримінації у сфері праці, порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від етнічної приналежності, переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, сімейного та майнового стану, місця проживання, членства в об'єднаннях громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав [15]. Означене поширюється на укладення трудового договору, гарантії якого у ст. 22 КЗпП України передбачають заборону

на пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні [15].

Водночас, недостатньо теоретично обґрунтованим і законодавчо врегульованим питанням лишається *рівність сторін трудового договору*, роботодавця і працівників. Так, за зауваженням Н. Болотіної, працівник і роботодавець не є рівними суб'єктами як на стадії укладення трудового договору, так і трудових відносин, а принцип рівності сторін договору, запозичений з цивілістичної концепції, не відповідає реальним суспільним відносинам [27, с. 87–88]. На думку В. Щербини, «принцип рівноправності працівників і роботодавців означає, що вони повинні мати рівні (але не однакові права). Йдеться про так званий правовий паритет, що впливає із загального юридичного стану суб'єктів трудових правовідносин» [28, с. 36]. За твердженням науковця, першочергового значення в дотриманні правового принципу рівності набуває кореспонденція взаємних обов'язків сторін трудового договору, частково відображена у ч. 1 ст. 21 КЗпП [23, с. 100]. Слушним є міркування, що ефективна реалізація у трудовому законодавстві принципу рівноправності сторін трудового договору можлива лиш за умови повноправності працівника і роботодавця та диспозитивності, які знайшли відображення в Європейській соціальній хартії (1961 р., у ред. 1996 р.). Останнє означає, що «працівник і роботодавець для законодавця повинні бути абсолютно рівноцінними і самодостатніми учасниками відносин, діяльність яких підпадає під правову регламентацію норм трудового права» [23, с. 100].

Важливим аспектом питання є законодавче урахування як інтересів працівників, так і роботодавців на засадах соціально-економічного партнерства, соціальної співпраці, соціального миру, що утворює *справедливість* у трудовому праві.

Відзначимо відсутність у трудовому законодавстві України дефініції *справедливості*, попри її відображення у низці правових норм. Так, розуміння справедливості як рівності соціальних прав громадян спонукає вбачати її утвердження у раніше розглянутих положеннях ст. 2¹ і ст. 22 про рівність між учасниками трудових відносин та ст. 184, 187 КЗпП України [15]. Іншим аспектом правового утілення справедливості є урівноваження співвідношення між правами, обов'язками і відповідальністю сторін трудових відносин при захисті інтересів працівника як більш слабкої сторони трудового договору. Останнє частково відображено у гл. III КЗпП України «Трудовий договір», насамперед, ст. 30, 31, 38, 41, 42, 42¹, 46. Правовому принципу і цінності справедливості відповідають положення ч. 2 ст. 94 КЗпП України, що узалежнюють розмір заробітної плати складністю та умовами виконуваної роботи, професійно-діловими якостями працівника, результатами його праці. Аналогічну спрямованість мають ст. 100, що встановлює підвищену заробітну плату на роботах з особливими умовами, ст. 112, у якій встановлено залежність заробітної плати від якості результатів праці, ст. 145, що встановлює переваги і пільги для працівників, які успішно і сумлінно виконують свої трудові обов'язки, ст. 146, в якій визначено заохочення за особливі трудові заслуги [15].

Водночас, правові норми, що стосуються обов'язків працівника містить ст. 139, яка покладає зобов'язання працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержуватись трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника тощо. Вимоги щодо трудової дисципліни відображено у ст. 140, норми відповідальності працівника – у ст. 132, 133, 134, 135, 135², 136, 137, 147, 148, 149, 152 КЗпП

України [15]. Обов'язки власника та уповноваженого ним органу визначено у ст. 141, 171 КЗпП України [15] і ст. 50 Закону України «Про зайнятість населення» [29]. Правовий паритет між роботодавцем і працюючим забезпечує ст. 237⁻¹ КЗпП України, яка встановлює норми відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику [15].

Отже, як засвідчує аналіз Конституції і законів про працю, корелятивна свобода і рівності, справедливість набуває засадничого, координувального та інтегрувального значення щодо інших цінностей права, утілених у системі правових норм, поєднує у цілісну, емерджентну за своїми властивостями *систему* їхні структурно-функціональні зв'язки. Значення справедливості в аксичній синергії у трудовому праві зумовлено також тим, що саме вона визначає сутність і спрямованість правового регулювання, є його метою, тобто, у поняттях системно-синергетичного підходу «результує» синергію правових цінностей у «зовнішньому» функціонуванні права, трансформує «справедливість у праві» в «справедливість права» та «юридичну справедливість» як однакове застосування закону для всіх.

Виправданості системно-синергетичного розгляду правових цінностей надає також те, що саме інтегрувальна цінність справедливості зумовлює зміну і пристосування загальних нормативів до конкретних ситуацій, які, у поняттях системно-синергетичного підходу, відповідають зворотному зв'язку складноорганізованої системи із зовнішнім середовищем і трансформації під його впливом її структурно-функціональних характеристик в напрямі підвищення рівня організації і поступального розвитку.

Висновки. Застосування принципів системно-синергетичного підходу до аналізу відображення цінностей права у трудовому праві

України дозволяє дійти висновку про їх не лише ієрархічні, структурні, а й функціональні, синергетичні зв'язки, що надають правовій системі емерджентних ознак, які не зводяться до ознак її складників. Аргументовано, що аксична синергія у системі трудового права проявляється у тому, що цінності права за посередництвом відображення у правових принципах виконують системотворчу функцію; пронизують і поєднують в єдине ціле норми галузі трудового права; узгоджують правові норми з принципами природного права; є єднальною ланкою між функціонуванням і розвитком суспільства і правової системи; забезпечують її зовнішнє функціонування у досягненні правової мети. Продемонстровано узгодження з положеннями системно-синергетичного підходу твердження, що цінності права у силу свого ідеального, перфекціоністського характеру слугують не лише мірилом чинних правових норм, а й атрактором законотворчого поступу.

На основі аналізу чинного законодавства України в галузі трудового права, доведено синергію у ньому цінностей людського життя, гідності, свободи, рівності, справедливості, що не виключає подальше удосконалення правових норм, насамперед, в реалізації концепції гідної праці, визначення справедливої частки працівників від результатів спільної діяльності з роботодавцем, яка б забезпечувала їм та їхнім сім'ям вільне і гідне існування, досягнення рівності сторін трудового договору, працівників і роботодавця на ґрунті правового паритету у трудових правовідносинах.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розгляді синергії цінностей права у проектній законотворчості та порівняльному аналізі її реалізації у межах різних правових систем.

Література:

1. Булат, Є.А. (2016). Правові цінності як основа розвитку юриспруденції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2, 51–53.
2. Философская энциклопедия (1970) / гл. ред. Ф.В. Константинов. Т. 5. Москва: Изд-во «Сов. энциклопедия», 740.
3. Неновски, Н. (1987). Право и ценности / Пер. с болг.; вступ. ст. и пер. В.М. Сафронова; под ред. В.Д. Зорькина. Москва: Прогресс, 248.
4. Бабенко, А.Н. (2002). Правовые ценности и освоение их личностью: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Акад. упр. МВД России. Москва, 395.
5. Мартышин, О.В. (2004). Проблема ценностей в теории государства и права. *Государство и право*, 10, 5–14.
6. Фабрика, И.В. (2011). К вопросу о ценности права. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, 40, 30–32.
7. Михайлов, С.В. (2012). Правовые ценности: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Рост. юрид. ин-т МВД РФ. Ростов-на-Дону, 28.
8. Балаянц, М.С. (2007). Фундаментальные правовые ценности современного общества: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 176.
9. Разметаева, Ю.С. (2013). Правові цінності: природа і особливості. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України, Харків, 20–21 листоп. 2013 р.* / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 183–186.
10. Соломчак, Х.Б. (2014). Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності. *Наше право*, 1, 27–34.
11. Бандура, О.О. (2011). Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис). *Форум права*, 2, 26–33.

12. Грищук, О.В. (2007). Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ: Атіка, 432.
13. Нерсесянц, В. (2005). Философия права. Москва: Норма, 2005, 656.
14. Томашевский, К.Л. (2009). Очерки трудового права. История, философия, проблемы систем и источников. Минск: Изд. центр БГУ, 2009, 335.
15. *Кодекс законів про працю України*: Кодекс України 1971, Закон ВВР, ст. 375. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>> (2020, грудень, 19).
16. Седов, Е.А. (1993). Информационно-энтропийные свойства социальных систем. *Общественные науки и современность*, 5, 91–99.
17. Занфірова, Т. (2010). Трудове право як синергетична система. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 3, 74–79.
18. Погребняк, С.П. (2004). Втілення принципів права в юридичних актах. *Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр.*, Харків, 2 (37), 8–20.
19. *Конституція України*: Конституція, Закон України 1996. *Відомості Верховної Ради України*. 30. Ст. 141. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-14#Text>> (2020, грудень, 19).
20. *Про охорону праці*: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>> (2020, грудень, 19).
21. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування* 1999. Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 46–47, ст. 403. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>> (2020, грудень, 19).

22. *Про оплату праці*: Закон України 1995. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 17, ст. 121. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>> (2020, грудень, 19).
23. Щербина, В.І. (2011). Принципи сучасного трудового права України. *Юридичний вісник Причорномор'я*, 1, 97–111.
24. Гостюк, О. (2016). Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. *Підприємництво, господарство і право*, 6, 90–93.
25. Процевський, В.О. (2013). Вплив принципу свободи праці при застосуванні правового припису ст. 38 КЗпП України. *Зб. наук. пр. Харківського нац. пед. університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Право»*, 20, 5–9.
26. Занфірова, Т. (2017). Особливості принципу свободи праці в трудовому праві України. *Публічне право*, 1(25), 161–166.
27. Трудове право України: підручник (2001) / за ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. 2-ге вид., стер. Київ: Т-во «Знання», КОО, 564.
28. Щербина, В.І. (2008). Трудове право України: підручник / за ред. В.С. Венедіктова. Київ: Істина, 384.
29. *Про зайнятість населення*: Закон України 2013. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 24, ст. 243. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>> (2020, грудень, 19).

References:

1. Bulat, Ye.A. (2016). Pravovi tsinnosti yak osnova rozvytku yurysprudentsii [Legal values as a basis of Ukrainian jurisprudence]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii* [Up-to-date issues of Ukrainian jurisprudence], no. 2, 51–53. [in Ukrainian].

2. Filosofskaja jenciklopedija (1970) [Philosophy encyclopedia] / gl. red. F.V. Konstantinov. T. 5. Moskva: Izd-vo «Sov. jenciklopedija», 740. [in Russian].

Nenovski, N. (1987). Pravo i cennosti [The law and values] / Per. s bolg.; vstup. st. i per. V.M. Safronova; pod red. V.D. Zor'kina. Moskva: Progress, 248. [in Russian].

3. Babenko, A.N. (2002). Pravovye cennosti i osvoenie ih lichnost'ju: dis. ... d-ra jurid. nauk: 12.00.01 [Legal values and their obtaining by a person: thesis for the degree of candidate of juridical sciences: 12.00.01]. Akad. upr. MVD Rossii. Moskva, 395. [in Russian].

4. Martyshin, O.V. (2004). Problema cennostej v teorii gosudarstva i prava [The issue of values in the theory of state and law]. *Gosudarstvo i pravo* [The state and law], no. 10, 5–14. [in Russian].

5. Fabrika, I.V. (2011). K voprosu o cennosti prava [Dealing with the issue of law value]. *Vestnik Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta* [Herald of South State Ural University], no. 40, 30–32. [in Russian].

6. Mihajlov, S.V. (2012). Pravovye cennosti: teoretiko-pravovoj aspekt: avtoref. dis. ... kand. jur. nauk: 12.00.01 [Legal values: theoretical and legal aspect: author's abstract ... from the thesis for the degree of candidate of juridical sciences: 12.00.01]. / Rost. jurid. in-t MVD RF. Rostov-na-Donu, 28. [in Russian].

7. Balajanc, M.S. (2007). Fundamental'nye pravovye cennosti sovremennogo obshhestva: dis. ... kand. jurid. Nauk [Fundamental legal values of modern society: thesis ... for the degree of candidate of juridical sciences]. Moskva, 176. [in Russian].

8. Razmietaieva, Yu.S. (2013). Pravovi tsinnosti: pryroda i osoblyvosti [Legal values: nature and special features]. *Pravova doktryna – osnova formuvannia pravovoi systemy derzhavy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 20-richchiu NAPrN Ukrainy* [Legal doctrine is a basis for

state legal system formation: materials of the International scientific and practical conference dedicated to the twentieth anniversary of National Academy of Legal Sciences of Ukraine], Kharkiv, 20–21 lystop. 2013 r. / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv, 183–186. [in Ukrainian].

9. Solomchak, Kh.B. (2014). Sotsialni ta pravovi tsinnosti yak determinanty pozytyvnoi pravovoi vidpovidalnosti [Social and legal values as determinants of positive legal responsibility]. *Nashe pravo* [Our law], no. 1, 27–34. [in Ukrainian].

10. Bandura, O.O. (2011). Systemni vzaiemozviazky pravovykh tsinnostei (zahalnyi narys) [System interconnections of legal values (general outline)]. *Forum prava* [The law forum], no. 2, 26–33. [in Ukrainian].

11. Hryshchuk, O.V. (2007). Liudska hidnist u pravi: filosofski problemy [Person's dignity in the law: philosophical issues]. Kyiv: Atika, 432. [in Ukrainian].

12. Nersesjanc V. (2005). Filosofija prava [The law philosophy]. Moskva: Norma, 2005, 656. [in Russian].

13. Tomashevskij K.L. (2009). Ocherki trudovogo prava. Istorija, filosofija, problemy sistem i istochnikov [Outline of the labor law. History, philosophy, the issues of systems and resources]. Minsk: Izd. centr BGU, 2009, 335. [in Russian].

14. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Kodeks Ukrainy 1971, Zakon. VVR, st. 375* [The Labor Code of Ukraine: the Code of Ukraine 1971, the Law, VRU, page 375]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (2020, December, 19). [in Ukrainian].

15. Sedov, E.A. (1993). Informacionno-jentropijnye svojstva social'nyh sistem [Informational and entropic special features of social systems]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'* [Social sciences and modernity], no. 5, 91–99. [in Russian].

16. Zanfirova, T. (2010). Trudove pravo yak synerhetychna systema [The Labor law as a synergetic system]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* [Herald of National Academy of the Public Prosecutor's Office of Ukraine], no. 3, 74–79. [in Ukrainian].
17. Pohrebniak, S.P. (2004). Vtilennia pryntsypiv prava v yurydychnykh aktakh [The impelentation of the law principles in legal acts]. *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy: zb. nauk. pr.* [The herald of the Academy of Legal Sciences of Ukraine: proceedings], Kharkiv, no. 2 (37), 8–20. [in Ukrainian].
18. *Konstytutsiia Ukrainy*: Konstytutsiia, Zakon Ukrainy 1996 [Ukrainian Constitution: Constitution, the Law of Ukraine 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 30. St. 141 [Ukrainian Verkhovna Rada's Data, 30, Article 141]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-14#Text> (2020, December, 19). [in Ukrainian].
19. *Pro okhoronu pratsi*: Zakon Ukrainy [On the Labor Protection: The Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Ukrainian Verkhovna Rada's Data,]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (2020, December, 19). [in Ukrainian].
20. *Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia 1999*. Zakon Ukrainy [On Compulsory State Social Insurance 1999. The law of Ukraine] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Ukrainian Verkhovna Rada's Data,] no. 46–47, st. 403. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (2020, December, 19). [in Ukrainian].
21. *Pro oplatu pratsi*: Zakon Ukrainy 1995 [On Payment for Labor: the Law of Ukraine 1995]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Ukrainian Verkhovna Rada's Data,], no. 17, st. 121. Retrieved from

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

(2020, December, 19). [in Ukrainian].

22. Shcherbyna, V.I. (2011). Pryntsypy suchasnoho trudovoho prava Ukrainy [Principles of modern labor law in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk Prychornomoria* [Black Sea Law Herald], no. 1, 97–111. [in Ukrainian].

23. Hostiuk, O. (2016). Kontseptsiia hidnoi pratsi yak element pravovoi polityky derzhavy [Conception of the decent work as an element of state's legal policy]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], no. 6, 90–93. [in Ukrainian].

24. Protsevskiyi, V.O. (2013). Vplyv pryntsypu svobody pratsi pry zastosuvanni pravovoho prypysu st. 38 KZpP Ukrainy [The influence of labor freedom principle dealing with legal prescription use of article No 38 from the Code of Labor Laws of Ukraine]. *Zb. nauk. pr. Kharkivskoho nats. ped. universytetu im. H.S. Skovorody. Seriiia «Pravo»* [Proceedings of HS Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, the series of Law], no. 20, 5–9. [in Ukrainian].

25. Zanfirova, T. (2017). Osoblyvosti pryntsypu svobody pratsi v trudovomu pravi Ukrainy [Characteristics of the principle of labor freedom in labor law of Ukraine]. *Publichne pravo* [Public Law], no. 1(25), 161–166. [in Ukrainian].

26. Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk (2001) [Labor law of Ukraine: textbook (2001)] / za red. N.B. Bolotinoi, H.I. Chanyshevoi. 2-he vyd., ster. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO, 564. [in Ukrainian].

27. Shcherbyna, V.I. (2008). Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk [Labor Law of Ukraine: textbook] / za red. V.S. Venediktova. Kyiv: Istyna, 384. [in Ukrainian].

28. *Pro zainiatist naseleennia: Zakon Ukrainy 2013* [On Employment: the Law of Ukraine 2013]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Ukrainian Verkhovna Rada's Data,], no. 24, st. 243. Retrieved from

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (2020, December, 19). [in Ukrainian].